

М. М. Коваль

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
асистент кафедри кримінального права і процесу

ХАРАКТЕРИСТИКА КАТУВАННЯ З КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПОГЛЯДУ

© Коваль М. М., 2015

Досліджено думки різних науковців щодо елементів криміналістичної характеристики злочину загалом та запропоновано елементи, які можна використовувати при проведенні криміналістичної характеристики катування. Проаналізовано кожний елемент криміналістичної характеристики катування.

Ключові слова: катування, елементи, криміналістична, кримінально-правова та кримінально-процесуальна характеристика, предмет доказування.

М. М. Коваль

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЫТКИ С КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Исследованы мнения различных ученых относительно элементов криминалистической характеристики преступления в целом и предложены элементы, которые можно использовать при проведении криминалистической характеристики пытки. Проанализирован каждый элемент криминалистической характеристики пытки.

Ключевые слова: пытки, элементы, криминалистическая, уголовно-правовая и уголовно-процесуальная характеристика, предмет доказывания.

М. М. Koval

CHARACTERISTICS OF TORTURE WITH CRIMINALISTIC VIEWPOINT

We investigated the views of different scientists on the elements of criminological characteristics of crime in general and the proposed elements that can be used during forensic characteristics of torture. It analyzes each element of criminological characteristics of torture.

Key words: torture elements, forensic, criminal law and criminal procedure characteristics, subject of proof.

Постановка проблеми. Катування як один з видів злочину містить підвищену суспільну небезпеку, яка проявляється у тому, що воно спрямовано проти життя і здоров'я особи, її фізичної та психологічної цілісності, являє собою найгірше з усіх принижень особистості. При розслідування цього злочину важливим аспектом є проведення характеристики даного злочину: кримінально-правової, криміналістичної, кримінологічної та кримінально-процесуальної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю проблематику досліджували такі науковці-процесуалісти і криміналісти: А. П. Резван, М. В. Субботина, Ю. В. Харченко, Е. П. Ищенко, А. А. Топорков, А. М. Хлус, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. О. Возгріна, І. Ф. Герасимова, В. Г. Гончаренко, Л. Я. Драпкіна, О. Н. Колесніченко, Н. І. Клименко, В. Є. Коновалова, В. С. Кузьминова, В. К. Лисиченко.

Формування цілей статті. Розкрити зміст визначення “криміналістична” характеристика, дослідити її елементи та вирішити, які елементи криміналістичної характеристики використовувати при розслідування катування.

Виклад основного матеріалу. З метою ефективного розслідування того чи іншого злочину необхідно не тільки приділяти увагу оперативно-розшуковим заходам та слідчому досвіду, а також повною мірою дослідити сам злочин, вивчити його характеристику, яка допоможе в майбутньому правильно визначити тактику розслідування.

В юридичній літературі можна побачити, що певний вид злочину аналізують за такими характеристиками, як кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінологічна та криміналістична. Практичне використання криміналістичної характеристики окремих видів злочинів потребує комплексного підходу, пов'язаного із залученням даних інших видів характеристик [1], оскільки вони між собою взаємопов'язані.

Кримінально-правова характеристика формується на основі аналізу ознак злочинів, що мають значення для вирішення питання про наявність складу злочину, правильної його кваліфікації і з'ясування інших кримінально-правових питань [7, с. 33].

Кримінологічну характеристику складають систематизовані відомості про динаміку злочинів, що мають значення при встановленні їх причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів і прийняттю заходів по їх усуненню. До неї також входять відомості про типовий механізм злочинної поведінки, які дозволяють розробляти типологію правопорушників та інші відомості, що мають значення для практики попередження злочинів.

Основою кримінально-процесуальної характеристики є предмет доказування (ст. 64 КПК України) – процесуальний інститут, зміст якого розкриває вимоги закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи і створює передумови для того, щоб у кожному випадку з'ясувати, яке коло конкретних обставин треба встановити. Ця характеристика також включає і інші положення процесуального закону, зокрема ті, що характеризують особливості порушення справ даної категорії і прийняття тих або інших процесуальних рішень тощо [16, с. 41].

Криміналістична характеристика злочинів – це система закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину певних видів, що сприяють їх розкриттю і розслідуванню [4, с. 97]. Конкретного визначення, що таке криміналістична характеристика, в юридичній літературі немає. На нашу думку, криміналістична характеристика складу злочину – це система ознак, які надають інформацію про особу злочинця та потерпілого, спосіб та знаряддя вчинення злочину, а також об'єктивну сторону цього злочину.

Як зазначив О. О. Ейсман, криміналістична характеристика злочину – це науково обґрунтований типовий перелік обставин, що підлягають встановленню по справі як юридично релевантних, так і проміжних (доказових) з виділенням серед них прихованих, неочевидних обставин, що характеризують злочин даного виду (групи) на момент початку розслідування і служать ефективній організації розслідування [17, с. 99]. Криміналістична характеристика створює коло обставин, які за допомогою кримінально-процесуальної характеристики встановлюють на початковому етапі розслідування.

Також слід зазначити, що фундаментом аналізу характеристики злочину слугує кримінально-правова характеристика, тому що при отриманні кримінально-правової характеристики того чи іншого злочину ми можемо аналізувати цей злочин з кримінологічного, криміналістичного та кримінально-процесуального аспектів.

Як і будь-яка система, криміналістична характеристика складається з взаємопов'язаних складових – елементів. У літературі по-різному визначаються види таких елементів та їх кількість: від прямого слідування системі елементів складу злочину до переліку криміналістично значущих елементів, які не завжди структурно узгоджуються з системою кримінально-правової характеристики певного виду злочину [1], адже криміналістична характеристика злочинів ширша за їх кримінально-правову та кримінально-процесуальну характеристики, оскільки містить не лише систему обставин, які мають кримінально-правове значення, а й ряд інших чинників.

Одним із перших надав криміналістичну характеристику Л. О. Сергєєв, який виділив такі її елементи: особливості способів і слідів певних видів злочинів; обставини, що характеризують

учасників злочинів та їх злочинні зв'язки; об'єктивну сторону; час, місце і обстановку вчинення злочинів; об'єкт замаху та інші, а також взаємозв'язок вказаних факторів [12, с. 43].

Провідні вчені-криміналісти України, автори підручника (Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Под ред. В. К. Лисиченко, – К., 1988), виділили п'ять елементів криміналістичної характеристики: 1. Спосіб приготування, вчинення і приховання злочину; 2. Місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину; 3. Предмет замаху; 4. Особа потерпілого; 5. Особа злочинця; 6. Сліди злочину (в широкому розумінні) [13].

Щодо елементів криміналістичної характеристики, то ми більш схильні до думки вчених-криміналістів, які виділяють п'ять елементів криміналістичної характеристики. При розслідуванні катування, проводячи криміналістичну характеристику даного злочину, ми б також додали такі ще елементи, які виділив В. К. Гавло, а саме: 1) слідча реальна ситуація, що склалася на момент порушення кримінальної справи; 2) ситуація розслідування на початковому етапі, на момент пред'явлення обвинувачення і після нього [5, с. 123], тому що найчастіше дії катування, які проявляються, виникають до моменту відкриття кримінального провадження, а також, особа-потерпілий при пред'явленні її обвинувачення може змінити показання, які давала під тиском.

Отже, криміналістичну характеристику катування можна розглядати як систему, що складається з елементів: спосіб приготування, вчинення і приховання злочину, місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину, предмет посягання, особа потерпілого, особа злочинця, сліди злочину (в широкому розумінні), слідча реальна ситуація, що склалася на момент порушення кримінальної справи; ситуація розслідування на початковому етапі, на момент пред'явлення обвинувачення і після нього.

1. Спосіб приготування, вчинення і приховання злочину. Під способом вчинення злочину Г. Г. Зуйков розуміє систему дій з підготовки, вчинення й приховування злочину, детерміновану умовами зовнішнього середовища й психофізичних якостей особи, пов'язаними з вибірковим використанням відповідних засобів, умов місця й часу [6]. На нашу думку, щодо способу приготування та вчинення катування, все це відбувається спонтанно і без будь-якої підготовки, оскільки найчастіше під дії катування потрапляють особи, затримані і доставлені до райвідділів міліції чи інших державних установ. Навіть при отриманні наказів від начальників, "виконавці" приготування не здійснюють. Вони просто виконують дії, які підпадають під кваліфікацію катування, з метою отримання інформації про вчинення злочину або зізнання. Щодо приховування вчинення даного злочину, особи, які його вчинили, залякують потерпілих, що такі дії з ними можуть повторитись або погрожують їм, що і породжує великий відсоток латентності цього злочину, а також заподіюють тілесні ушкодження таким чином, щоб вони не були явними.

2. Місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину. Місце скоєння злочину в криміналістичній характеристиці відображається різними ознаками. Узагальнення слідчої практики показує наявність зв'язків ознак місця злочину зі способом вчинення, даними, що відносяться до особистості злочинця, місця його проживання, перебування тощо. Конкретна сукупність ознак місця злочину визначається в методиці на основі відповідних узагальнень практики.

Час скоєння злочину має кримінально – правове, процесуальне і криміналістичне значення. Криміналістичне значення визначається тим, що в скоєнні багатьох злочинів спостерігається певна вибірковість у часі діянь злочинця.

Обстановка місця скоєння злочину – це частина матеріального середовища, яка включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні відносини між ними тощо. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм події, що розслідується, дії злочинця та інших осіб [15, с. 343, 344]. Щодо місця вчинення катування, найчастіше це відбувається в правоохоронних органах, тобто в кабінетах працівників міліції, в камерах тимчасового тримання. Також місцем вчинення даного злочину можна вважати і психіатричні лікарні, слідчі ізолятори, воєнізовані частини та ін.. Щодо місця вчинення катування в містах, селищах міського типу та селах, то статистика показує, що впродовж 2007–2009 рр. в містах та селищах міського типу було вчинено 123 злочину по ст. 127 КК України, а в селах в той самий період було вчинено 66, що майже вдвічі менше.

3. Предмет посягання. Щодо предмету посягання то ним є суспільні відносини, які забезпечують охорону особи, зокрема її життя і здоров'я; основним безпосереднім – здоров'я особи як певний

фізичний і психічний стан на момент, що передусе посягання, а додатковим обов'язковим безпосереднім – суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи [8, с. 74, 75].

4. Особа потерпілого. У ч. 1 ст. 49 КК України законодавець визначає потерпілого як особу, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. А. Н. Красиков, В. Д. Ривман, Г. І. Чечель підтримують положення чинного кримінально-процесуального законодавства і матеріального права та стверджують, що жертвою злочину може бути лише фізична особа, якій злочином було нанесено моральної, фізичної або матеріальної шкоди. О. М. Мойсюк також визначає жертву злочину як людину, якій в результаті суб'єктивного бажання злочинця або з суб'єктивно створених обставин спричинено фізичну, моральну або матеріальну шкоду [11, с. 7].

Важливе значення має і класифікація потерпілих, бо саме їх класифікація відіграє важливу роль, оскільки дозволяє судити в повному обсязі про поведінку потерпілого, ситуацію, що передувала злочину, взаємовідносини із злочинцем, роль потерпілого в механізмі здійснення злочину, про шляхи і способи захисту жертви злочину, про способи запобігання злочину [14, с. 112].

Щодо судової статистики відносно потерпілих вона є недосконалою. Вона не відображає достатніх даних про потерпілих, зокрема від катування, за категоріями, за видами заподіяної шкоди тощо [9, с. 130]. Це, як вже зазначалося вище, свідчить про те, що судові і правоохоронні органи, правозахисні організації, а також дослідники, не мають змоги одержати повноцінні статистичні дані про потерпілих від злочинів ні за віком, ні за статтю, ні за соціальним станом, ні за іншими характеризуючими ознаками.

На нашу думку, потерпілим від катування, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 127 КК України, є: по-перше, особа, яку безпосередньо катують, з певною метою, визначену у ст. 127 КК України, та, по-друге, інша особа, яку катує винний, щоб примусити її чи власне потерпілого вчинити які-небудь дії всупереч їх волі. Як показує практика, мешканець Городоцького району Львівської області, постраждалий у кримінальній справі, якого майже добу незаконно утримували в Залізничному райвідділі міліції Львова та застосовували протиправні дії щодо нього, подав заяву про вчинення протиправних дій працівниками міліції у прокуратуру Залізничного району міста Львова.

У заяві викладені всі обставини незаконного утримання та знущання над хлопцем у Залізничному райвідділі Львова з 22.00 год. 31 березня до 19.00 год. 1 квітня. Постраждалий наголошує, що упродовж цього часу він був позбавлений сну, відпочинку, харчування, що йому категорично протипоказали лікарі. Хлопець заявив, що працівники райвідділу декілька разів наносили йому удари, погрожували [2].

А. Н. Ибраєва, говорить що: по-перше, катуванню може бути піддана будь-яка особа, однак для підозрюваного у кримінальному процесі ступінь ризику є вищим; по-друге, світова практика показує, що жертва катувань може приваблювати злочинця й іншими ознаками, серед яких вік, стать, релігія, професія тощо [3]. З цією думкою слід погодитись, оскільки, як показує практика, найбільше потерпають від катування особи, затримані працівниками правоохоронних органів.

5. Особа злочинця. І. М. Даньшин розглядає поняття особи (особистості) злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [10, с. 37]. Особою-злочинцем в ст. 127 КК України, визнано особу, яка вчинила дії, передбачені диспозицією статті, з відповідною метою. Оскільки щодо цього злочину існує велика латентність, тому слід вважати, що особа злочинця досліджується тільки після написання потерпілим заяви про вчинення щодо неї кримінально караних діянь.

6. Сліди злочину. Сліди злочинної діяльності – це явні і неявні зміни, які призводять до порушень функцій людини, речей і відношень між ними. Більшість явних слідів одержується під час проведення огляду місця події, на підставі яких слідчим приймаються процесуальні рішення.

У криміналістичній характеристиці слідові картина охоплює: 1) зміни в речовій обстановці місця події злочину. Ці зміни, відображаючи дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії знарядь, засобів і механізмів, полягають у порушенні початкового стану, місцезнаходження, структури різних об'єктів, що складають речове середовище, в якому вчинено злочин; 2) сліди відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо); 3) предмети – речові докази, в тому числі документи, речі і

мікрочастинки. Набір конкретних об'єктів, що виступають в якості речових доказів, за різними видами злочинів неоднаковий. Наприклад, за справами про вбивства – сліди крові; за справами дорожньо-транспортних пригод – залишки пально-мастильних речовин тощо; 4) особи, що можуть бути допитані як свідки. Особисте сприйняття події злочину робить особу свідком-очевидцем, і допитувати її необхідно за цими підставами [15, с. 346].

При вчиненні катування слідами злочину є сліди на тілі людини, які бувають явними або прихованими. Щоб одержати підтвердження цих слідів зокрема, що вони були отримані під час застосування дій, які кваліфікуються як катування, особу відправляють на судово-медичну експертизу.

Інформацію про речові докази найчастіше можемо отримати зі слідів потерпілих від катування; ними можуть бути резинові та дерев'яні кийки, засоби електроструму та ін.

Висновки. Підводячи підсумок, визнати, яка з видів характеристик є найголовніша, або яку потрібно проводити насамперед не можна, тому що вони між собою взаємопов'язані. Наприклад, якщо ми будемо характеризувати суб'єкт злочину з кримінально-правового погляду, ми також охопимо і кримінологічну характеристику особи злочинця.

1. [Електронний ресурс]: <http://buklib.net/books/30835/>. 2. [Електронний ресурс]: <http://www.zik.com.ua/ua/news/2010/04/02/223422>. 3. *Ибраева А. Н. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с насилием должностных лиц (статья 347-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право" / А. Н. Ибраева. – Астана, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до автореферату: http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Disser/ibraeva.htm. 4. Видонов Л. Г. К вопросу о криминалистической ха-рактеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами / Л. Г. Видонов, В. Л. Видонов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984, с. 97. 5. Гавло В. К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений (Статья первая) / В. К. Гавло // Вопросы повышения борьбы с преступностью, Томск. 1980. – С. 123. 6. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: дис. ... д-ра юрид. наук: 12. 00. 09 / Г. Г. Зуйков. – М.: МГУ, 1970. – С. 25. 7. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Глава II. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Колесниченко; под ред. В. К. Лисиченко. – К., 1988. 8. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / [кол. авт.: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.]; за заг. ред. О. М. Литвинов; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с. 9. Кримінологія [текст]: підручник для студ. вищ. навч. закладів / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2002.– 416 с. 10. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Данишин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с. 11. Мойсюк О. М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України) [текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08 / О. М. Мойсюк. НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; – К., 1999. – 19 с. 12. Сергеев Л. А. Суцність и значение криминалистической характеристики преступлений / Л. А. Сергеев // Руководство для следователей. – М., 1971. 13. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / В. П. Бахин, В. И. Гончаренко, Н. И. Клименко, А. Н. Колесниченко, и др.; под ред. В. К. Лисиченко. – К.: Вища шк., 1988. – 405 с. 14. Чечель Г. И. Жестокій способ совершения преступлений против личности: Уголовно-правовые и криминол. исслед. [текст] / Г. И. Чечель. – Ставрополь: Кн. изд-во "Ставрополь", 1992. – 153 с. 15. Шеремет А. П., Криміналістика: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет – [2-ге вид.].– К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с. 16. Шиканов В. И. О междисциплинарной характеристике отдельных видов преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. 17. Эйсман А. А. О содержании понятия криминалистической характеристики преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984.*